

УДК 657.222

О. В. Понеділко,
к. е. н., Академія муніципального управління

ФІНАНСОВИЙ РЕЗУЛЬТАТ ЯК УЗАГАЛЬНЮЮЧИЙ ПОКАЗНИК ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено сутність фінансових результатів як економічної категорії та об'єкта бухгалтерського обліку для усунення помилок в їх трактуванні та практичному використанні. Обґрунтовано трактування прибутку з позицій різних теорій капіталу. Проведено порівняльний аналіз економічного та бухгалтерського підходів до визначення фінансових результатів.

Essence of financial results is explored as economic category and object of record-keeping for the removal of errors in their interpretation and practical use. Interpretation of income is grounded from positions of different theories of capital. The comparative analysis of economic and book-keeping approaches is conducted to determination of financial results.

Ключові слова: економічний показник, капітал, підприємство, суб'єкт господарювання, фінансовий результат.

ВСТУП

Будь-яка економічна категорія має велику кількість визначень. Це пояснюється існуванням різних наукових шкіл та напрямів, які мають власні точки зору. Чітке визначення сутності та змісту понять є запорукою запобігання помилок при прийнятті важливих управлінських рішень. Особливо це стосується такої складної категорії, як фінансовий результат. Виходячи з цього, дослідження теоретичної бази категорії фінансових результатів є досить актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сутність категорії фінансових результатів хвилює без винятку вчених усього світу. Питання про економічну природу фінансових результатів розглядали І. Бланк, С. Нікітін, В. Палій, Я. Соколов, Е.С. Хендріксен і М.Ф. Ван Бреда, М. Чумаченко та інші. Ці вчені акцентують увагу на дослідженні сутності фінансових

результатів з точки зору різних наукових шкіл. Л. Бернстайн, В. Гавриленко, А. Грачов, В. Ковальов, Л. Лахтіонова, Е. Райс та інші приділяють більшу увагу аналізу фінансових результатів у взаємозв'язку з активами та капіталом. Систематизація поглядів учених-економістів на визначення сутності фінансових результатів дозволить чітко визначити їх місце та роль в економіці, а також основні напрями подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити сутність фінансових результатів як економічної категорії та об'єкта бухгалтерського обліку для усунення помилок в їх трактуванні та практичному використанні;

— обґрунтувати трактування прибутку з позицій різних теорій капіталу;

— провести порівняльний аналіз економічного та бухгалтерського підходів до визначення фінансових результатів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Діяльність будь-якого суб'єкта господарювання спрямована на отримання максимальної економічної вигоди. Економічна вигода у формі кінцевого результату діяльності може бути як позитивною (прибуток), так і негативною (збиток).

Підприємство отримує позитивну економічну вигоду (прибуток) у випадку, коли отримані доходи перевищують понесені витрати. Якщо ж підприємство отримало збитки, то це означає перевищення витрат над доходами. Тому фінансовий результат роботи підприємства, як одна з основних категорій економіки, може виступати у двох формах — прибуток або збиток. Безпосередньо з цією категорією пов'язані поняття доходів і витрат.

Фінансовий результат виступає як узагальнюючий показник, що інтегрує у собі вплив усієї фінансово-господарської діяльності підприємства. Він дає можливість встановити взаємозв'язок між усіма іншими економічними показниками та узагальнити результати діяльності підприємства.

До ХХ ст. у західній економічній думці термін "прибуток" використовувався у широкому зрозумінні (власно прибуток та відсоток) та у вузькому (без включення проценту). В економічній літературі, особливо німецькій, для визначення прибутку без відсотка використовувався також термін "підприємницький дохід". У ХХ ст. термін "прибуток" у вузькому його зрозумінні поступово витіснив ідентичний йому термін "підприємницький дохід".

Теорія прибутку має специфічні риси, які відрізняють її від тих розділів західної економічної думки, які трактують інші основні доходи капіталістичного суспільства — заробітну плату, процент та ренту. Походження цих доходів у відомих теоріях "факторів виробництва" XVII—XIX ст. пояснювалося або виробничими затратами, або певними "жертвами", які приносять власники факторів виробництва. При такому підході прибуток трактувався частіше за все як плата за кваліфіковану працю керування (тобто просто як різновид зарплати).

Тобто до ХХ ст. у західній економічній думці була відсутня самостійна теорія прибутку. І тільки у ХХ ст. починає формуватися самостійна теорія прибутку. Цьому сприяли і певні об'єктивні фактори. Незадоволення трактуванням прибутку (підприємницького доходу) лише як оплати управлінської праці, що з'явилося ще у XIX ст., у ХХ ст. підкріплювалося відокремленням плати за працю керування від, власне, прибутку, що мало місце в акціонерних компаніях, які зайняли пануюче положення серед інших форм підприємницької діяльності. І це розмежування продемонструвало порівняно невисоке відношення плати за працю керування до іншого прибутку. Тому в економічній теорії починають виділяти самостійні функції підприємництва, які змогли б пояснити походження прибутку [2, с. 21].

Категорія прибутку є дуже дискусійною. Суперечки між різними дослідниками про її природу йдуть вже більше трьох сторіч, але теорія прибутку й досі залишається суперечливою та незавершеною, що не може не відобразитися на керуванні економікою.

Отже, сформована у західній економічній думці ХХ ст. самостійна теорія прибутку включає три головних джерела його походження:

- винагорода за ризик (Ф. Найт);
- винагорода за своєчасне впровадження інновацій (Й. Шумпетер);
- винагорода за монопольне положення на ринку (Е. Чемберлін).

Особливу увагу привертає трактування прибутку відповідно до теорії трудової вартості, яке довго домінувало у радянських країнах. Дослідженням прибутку з марксистських позицій займається багато вчених [3—7 та ін.]. Так, З.В. Атлас і В.Я. Іонов [3, с. 86] вважають, що у складі прибутку міститься тільки вартість додаткового продукту, створена колективом цього або інших підприємств галузі промисловості та перерозподілена у повній відповідності до закону вартості. І на цій основі автори роблять висновок, що прибуток виступає формою вираження вартості додаткового продукту. О.Л. Бондаренко [4, с. 101] наводить положення з праці К. Маркса "Капітал" про те, що додаткова вартість, представлена як породження усього додаткового капіталу, набуває перетворену форму прибутку. Отже, прибуток є тією ж додатковою вартістю, але тільки у "містифікованій" формі, що виникає з капіталістичного способу виробництва. Аналогічних позицій дотримувались практично всі вчені-економісти радянського часу.

Але існували й інші погляди на цю проблему. Так, С.В. Брагінський і Я.А. Певзнер [5, с. 43] у своїй праці звертають увагу на те, що в реальній економіці додаткова вартість не існує відокремлено від вартості, від цінності товарів та послуг, фактично прибуток виступає як надлишок над витратами незалежно від того, виникає він у результаті співвідношення попиту та пропозиції, витрат та кінцевого продукту, як підсумок удосконалення методів виробництва або внаслідок недоплати за працю робочих (тобто як додаткова вартість у власному розумінні цього слова). С.А. Мухін [6, с. 6] звертає увагу на суперечності між формою та сутністю прибутку як наслідку існування протиріч між виробництвом та споживанням, об'єктивною реальністю та її відображенням у людській свідомості.

У радянській Україні теорія прибутку була повністю побудована на теорії трудової вартості К. Маркса. Маркс вважав, що при соціалізмі додатковий продукт не буде приймати форму прибутку, тому що у соціалістичному господарстві, побудованому на громадській формі власності, не буде товарного виробництва та його керування буде здійснюватися не ринком, а державним планом. Але це марксистське положення на практиці не підтвердилося: у країнах соціалізму використання товарно-грошових відносин виявилось необхідним. Що стосується прибутку, то він почав виступати однією з форм чистого доходу соціалістичних підприємств, представляючи собою грошове вираження вартості додаткового продукту, створеного додатковою працею [7, с. 8].

Отримання прибутку не було метою господарської діяльності соціалістичних підприємств, тому що їх метою було задоволення громадських потреб, включених до державного плану. В таких умовах прибуток, як і інші вартісні категорії, сприяв посиленню режиму економії та зміцненню господарських відносин.

Таблиця 1. Сутність прибутку в різних концепціях капіталу

Теорія капіталу	Трактування прибутку
Теорія власності	Різниця між доходами та витратами нараховується безпосередньо власнику, відображає зростання його добробуту та збільшує його капітал
Теорія господарюючої одиниці	Чистий приріст власного капіталу, без урахування оголошених дивідендів та результатів операцій за рахунками капіталу.
Теорія залишкового капіталу	Прибуток залежить від зміни майбутньої оцінки активів та зобов'язань підприємства. Задовольняє потребу власників простих акцій в інформації для прийняття управлінських рішень.
Теорія підприємства	Прибуток трактується з позицій доданої вартості. Прибуток як додана вартість включає всі платежі акціонерам у вигляді дивідендів, проценти кредиторам, заробітну плату робітників, податки державі та нерозподілений прибуток.
Теорія фонду	Прибуток трактується як обмеження на використання активів тільки у визначених цілях (спеціальний фонд, фонд допомоги тощо). Найбільш широко використовується у державних та некомерційних організаціях.

Під впливом розвитку науки та техніки втрачається абсолютна значимість теорії трудової вартості, згідно з якою прибуток має тільки одне джерело — неоплачена праця. У ринковій економіці прибуток не може бути частиною вартості додаткового продукту не тільки з теоретичних позицій, але й з позицій господарської практики. Хоча залежність прибутку від обсягу реалізації прямо пропорційна, але немає внутрішнього зв'язку між витратами, кількістю та ціною [7, с. 16—17].

Як видно з проведеного аналізу, існує багато теорій прибутку і треба відмітити, що кожна з них наводить достатньо переконливі аргументи. І це природно, оскільки категорія прибутку є дуже складною. Зіставлення різних підходів дає можливість більш глибоко пізнати сутність категорії прибутку.

Як відомо, прибуток — це елемент власного капіталу підприємства. З точки зору міжнародних стандартів фінансової звітності, підприємство може визнавати прибуток за даний звітний період тільки за умови збереження свого капіталу. У цьому випадку прибуток трактується як залишкова величина після вирахування витрат із доходів з урахуванням коригувань, що забезпечують збереження власного капіталу на рівні, котрий відповідає його величині на початок звітного періоду [8, с. 371].

Представляє практичний інтерес дослідження трактування прибутку з позицій різних теорій капіталу, оскільки це дасть можливість системно осмислити сутність прибутку. У ринковій економіці існує достатньо велика кількість теорій капіталу. Е.С. Хендріксен і М.Ф. Ван Бреда у своїй фундаментальній праці з теорії бухгалтерського обліку надали найбільш повне визначення прибутку в різних концепціях капіталу [9, с. 480—487]. Їх сутність наведена в табл. 1.

З табл. 1 видно, що трактування прибутку суттєво різняться в залежності від цілей його визначення. Це вказує на необхідність ретельного аналізу показника прибутку, тому що визначений за різними правилами він не може бути порівняний між собою.

Згідно чинних в Україні облікових стандартів та нормативних актів, категорія прибутку визначається у трьох підсистемах бухгалтерського обліку: фінансовому, управлінському та податковому обліку.

1. Відповідно до П(С)БО 3 "Звіт про фінансові ре-

зультати", прибуток — це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати, а збиток — перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого вони понесені. Тобто у фінансовому обліку фінансовий результат (прибуток або збиток) розраховується як різниця між доходами та витратами.

2. В управлінському обліку інформація про фінансові результати діяльності може визначатися в різних розрізах, які необхідні для прийняття управлінських рішень. Але це лише трансформація тієї інформації, що вже міститься у

системі фінансового обліку.

3. Відповідно до статті 3 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств", прибуток для цілей оподаткування визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат та амортизаційних відрахувань.

Економічний підхід корисний для розуміння сутності прибутку, а бухгалтерський — для розуміння логіки та порядку його практичного обчислення. Розходження у трактуванні прибутку з економічних та бухгалтерських позицій призведе до виникнення ряду парадоксів, пояснити які можливо лише шляхом поєднання цих двох підходів.

Як відмічає Я.В. Соколов, з економічної точки зору прибуток — це різниця між грошовими надходженнями та грошовими виплатами. З господарської точки зору прибуток — це різниця між майновим станом підприємства на кінець та початок звітного періоду.

Тому основним моментом у забезпеченні правильності трактування величини прибутку є його взаємозв'язок із рухом грошових коштів та матеріальних цінностей. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу проведених у цьому напрямку досліджень [9; 12—19 та ін.].

Так, Е.С. Хендріксен і М.Ф. Ван Бреда [9, с. 172—201] вважають, що прибуток і капітал безпосередньо пов'язані з грошовими коштами і тому в аналізі результатів діяльності підприємства надходження та вибуття грошових коштів виступають головними факторами господарської діяльності. Л.А. Бернстайн зазначає, що, оскільки капітал — це перевищення активів над пасивами, то проблема визначення прибутку невіддільна від проблеми вимірювання активів і пасивів.

Я.В. Соколов наводить важливе для розуміння сутності прибутку поняття потенційності. Таким чином, прибуток підприємства може бути як реальною величиною (забезпечений грошовими та матеріальними цінностями), так і потенційною (прибуток існує тільки на папері). Тому на практиці часто виникають ситуації, коли підприємство працює прибутково, а в підсумку не може розрахуватися за своїми боргами, тому що не має реальних грошових коштів. Часто спостерігається і протилежна картина. Ці випадки у

різних варіаціях являють собою парадоксальність категорії прибутку.

В.В. Ковальов акцентує увагу на тому, що прибуток — це умовний розрахунковий показник, а не реальні грошові кошти, які можливо використати. Саме так автор пропонує інтерпретувати і термін "капітал", розглядаючи його як джерело коштів, а не, власне, грошові кошти.

В.А. Гавриленко і В.В. Гавриленко розробили методику, яка дає можливість проаналізувати забезпеченість доходів і витрат підприємства грошовими коштами. На цій основі можна судити про загальну забезпеченість підприємства коштами, які необхідні для покриття його зобов'язань, та приймати економічно обгрунтовані рішення для збільшення величини прибутку.

А.В. Грачов пропонує здійснювати перегрупування економічних активів для більш точного ув'язування величини отриманого прибутку з активами, в яких він утілений.

Е. Райс рекомендує користувачам звітності звертати особливу увагу на прибутковість капіталу та рух грошових коштів, тому що це дасть можливість отримати реальну картину фінансового стану компанії.

Таким чином, аналіз праць, в яких тією чи іншою мірою досліджується проблема взаємозв'язку між прибутком та рухом грошових коштів, дає можливість стверджувати, що глибокий аналіз даного взаємозв'язку є запорукою отримання достовірної інформації про реальну величину прибутку, а також виключить можливість його маніпулюванням.

У різні часи вчені-економісти намагалися поєднати поняття економічного та бухгалтерського прибутку. Значних успіхів у цьому напрямі досяг Д. Соломон, якому належить заслуга визначення зв'язку між цими двома різновидами прибутку. Сутність його представлена рівнянням:

$$П^E = П^B + \Delta A^3 - \Delta A^П + \Delta A^M,$$

де $П^E$, $П^B$ — економічний та бухгалтерський прибуток відповідно;

ΔA^3 , ΔA^{11} , ΔA^M — позареалізаційні зміни вартості (оцінки) активів у звітному, попередніх та майбутніх звітних періодах відповідно.

Як видно з наведеного рівняння, економічний прибуток відрізняється від бухгалтерського на величину потенційних надходжень грошових коштів. Це призводить до висновку, що при проведенні аналізу фінансової звітності необхідно звертати увагу не на абсолютну величину прибутку, а на вплив факторів та операцій, в результаті яких він сформувався. Тільки у цьому випадку можливо отримати інформацію, яка буде, дійсно, корисною для прийняття управлінських рішень.

Таким чином, між економічним та бухгалтерським трактуванням прибутку спостерігаються значні розходження. У бухгалтерському обліку прибуток трактується максимально конкретно, як різниця між доходами та витратами. А в економіці, як видно з вищенаведеного, існує достатньо велика кількість концепцій прибутку, в яких він трактується по-різному. Така велика кількість трактувань прибутку призводить до ряду труднощів. Наприклад, якщо дотримуватися економі-

чного підходу, то необхідно проводити достатньо трудомісткі додаткові розрахунки (переоцінка активів за ринковою вартістю тощо). Усе це призводить до того, що отриману величину економічного прибутку стає достатньо важко перевірити на достовірність, а це, у свою чергу, може призвести до всякого роду зловживань.

ВИСНОВКИ

Отже, проведене дослідження призводить до висновку, що категорія фінансових результатів є дуже складною та суперечливою. Тому чітке розуміння мети та алгоритму її визначення дасть можливість уникнути багатьох помилок у трактуванні фінансових результатів та їх практичному використанні. В результаті цього дослідження отримано наступні наукові результати:

— систематизовано погляди вчених-економістів різних наукових шкіл на визначення категорії фінансових результатів;

— досліджено трактування прибутку з позицій різних теорій капіталу, що дає можливість більш точно осмислити цю категорію;

— проведено порівняльний аналіз економічного та бухгалтерського підходів до визначення фінансових результатів із метою уточнення їх сутності та змісту з різних позицій.

Перспективи подальших досліджень фінансових результатів пов'язані з розвитком основних положень концепції взаємозв'язку капіталу, прибутку та активів, в яких вони втілюються. Це дасть можливість системно осмислити цю категорію та виявити потенційні резерви її поліпшення.

Література:

1. Бланк И.А. Управление прибылью. — 2-е изд., расш. и доп. — К.: Ника-Центр, 2002. — 752 с.
2. Никитин С, Глазова Е., Никитин А. Прибыль: теоретические и практические подходы // Мировая экономика и международные отношения. — 2005. — № 5. — С. 20—27.
3. Атлас З.В., Ионов В.Я. Эффективность производства и рентабельность предприятий. — М.: Мысль, 2002. — 196 с.
4. Бондаренко Е.Л. Экономическое учение марксизма ("Капитал" К. Маркса). — М.: Изд-во МГУ, 1991. — 136 с.
5. Брагинский С.В., Певзнер Я.А. Политическая экономия: дискуссионные проблемы, пути обновления. — М.: Мысль, 1991. — 300 с.
6. Мухин С.А. Прибыль в новых условиях хозяйствования. — М.: Финансы и статистика, 2006. — 140 с.
7. Юров В.Ф. Прибыль в рыночной экономике: вопросы теории и практики. — М.: Финансы и статистика, 2007. — 144 с.
8. Палий В.Ф. Современный бухгалтерский учет. — М.: Изд-во "Бухгалтерский учет", 2006. — 792 с.
9. Хендриксен З.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. — М.: Финансы и статистика, 2005. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2011 р.